

KS. FRANCISZEK WOLNIK

LITURGIA WIELKIEGO TYGODNIA W KONWENCIE WROCŁAWSKICH DOMINIKANÓW W XV WIEKU

1. Dominikański ryt – 2. Piętnastowieczny *Liber Ordinarius* z klasztoru dominikanów we Wrocławiu – 3. Liturgia Niedzieli Palmowej – 4. Poniedziałek Wielkiego Tygodnia – 5. Wtorek Wielkiego Tygodnia – 6. Środa Wielkiego Tygodnia – 7. Wielki Czwartek – 8. Wielki Piątek – 9. Wielka Sobota – 10. Niedziela Wielkanocna

W dziejach średniowiecznego Wrocławia ważną rolę odegrała wspólnota braci kaznodziejów ŚW. DOMINIKA, skupiona od 1226 r. przy kościele Św. Wojciecha¹.

Dominikanie w średniowieczu zyskiwali wśród wiernych popularność dzięki wysokiemu poziomowi głoszonych kazań, nowemu, scholastycznemu schematowi spowiedzi, którym posługiwali się zakonnicy, licznym odpustom, które można było zyskać w ich kościołach, ale także dzięki wystawności celebrowanej liturgii. Do wzrostu popularności duchowości dominikańskiej wśród wiernych przyczynił się również kult świętych zakonu dominikańskiego: ŚW. JACKA, którego kult rozwijał się szczególnie w Krakowie, BŁ. CZESŁAWA, czczonego we Wrocławiu, oraz BŁ. SADOKA i jego 48 towarzyszy, współbraci zakonnych, zamordowanych podczas najazdu Tatarów, czczonych szczególnie w Sandomierzu².

1. Dominikański ryt

W początkowym okresie istnienia zakonu dominikanie w liturgii dostosowywali się do lokalnych kultów i form liturgicznych, dlatego liturgia w poszczególnych domach zakonnych była zróżnicowana. Jednak już w 1220 r., podczas pierwszej

¹ O dominikanach we Wrocławiu zob.: J. KŁOCZOWSKI, *Dominikanie w Polsce*, EK 4, k. 72–76; C. BLASEL, *Geschichte von Kirche und Kloster Sankt Adalbert zu Breslau*, Breslau 1912; J. KŁOCZOWSKI, *Dominikanie polscy na Śląsku w XII–XIV wieku*, Lublin 1956; Z. ANTKOWIAK, *Kościół Wrocławia*, Wrocław 1991, s. 29–37; D.A. DEKAŃSKI, *Początki zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej. Pokolenie św. Jacka w zakonie*, Gdańsk 1999, s. 83; Z. LEC, *Dominikanie*, w: J. HARASIMOWICZ (red.), *Encyklopedia Wrocławia*, Wrocław 2000, s. 152.

² J.A. SPIEZ, *Dominikanie w Polsce*, w: M.A. BABRAJ (red.), *Dominikanie. Szkice z dziejów zakonu*, Poznań 1986, s. 273–274.

kapituły generalnej obradującej pod przewodnictwem św. DOMINIKA, postulowano potrzebę ujednoczenia liturgii³. Przełożeni zakonu zebrani na kapitułach generalnych w latach 1244 i 1245 dążyli do ujednoczenia liturgii w całym zakonie. Ostatecznie na kolejnej kapitule generalnej w Angers (1246–1248) zatwierdzono nowy ryt obowiązujący w całym zakonie. W 1254 r. kapituła generalna w Budzie nakazała przeprowadzić reformę ksiąg liturgicznych. Zreformowane księgi zatwierdzono w czasie kolejnych kapituł w Mediolanie (1255 r.) i w Paryżu (1256 r.). Uchwały tych dominikańskich kapituł generalnych zostały spisane w dziele *Ecclesiasticum officium secundum Ordinem Fratrum Praedicatorum* w Paryżu w latach 1254–1261 i zyskały w 1267 r. aprobatę papieża KLEMENSA IV⁴. W ten sposób powstał w zakonie dominikanów własny obrządek, będący jedną z form liturgii rzymskiej. W dominikańskim rycie zachowano pierwotne formy liturgii bazylik rzymskich, łącznie z elementami rytu galijskiego⁵.

Ryt dominikański odznacza się m.in. krótszymi czytaniem historycznymi w liturgii godzin, krótszymi modlitwami u stopni ołtarza w czasie Mszy św., odrębnymi gestami w trakcie kanonu Mszy św.⁶, a w roku liturgicznym przewagą cyklu dni o tajemnicach Pańskich *temporale*, nad cyklem dni o świętych *sanctorale*. Charakterystyczna dla rytu dominikańskiego jest również procesja podczas śpiewu antyfony *Salve Regina* po zakończeniu komplety.

Mimo powszechnych w średniowieczu tendencji zmierzających do ujednoczenia liturgii zakonnej, w poszczególnych klasztorach dominikańskich zachowywano własne kultury, formy i zwyczaje liturgiczne. Przypuszcza się nawet, iż dominikanie, oprócz zakonnych ksiąg liturgicznych, używali również ksiąg diecezjalnych⁷. Dlatego celowe wydaje się badanie tej liturgii w oparciu o zachowane rękopisy liturgiczne.

Zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu zawierają osiem dominikańskich kodeksów liturgicznych⁸, wśród nich bardzo cenny piętnastowieczny *Liber Ordinarius*⁹.

2. Piętnastowieczny *Liber Ordinarius* z klasztoru dominikanów we Wrocławiu

Księga, nazwana *Rubrica pro divino officio et Missa*, pochodzi z klasztoru dominikanów we Wrocławiu¹⁰ z I poł. XV w.¹¹ Kodeks składa się z 154 pergaminowych

³ A.J. NOWOWIEJSKI, *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, t. V, cz. 2, Płock 1993, s. 1157.

⁴ S. CZERWIK, W. DANIELSKI, *Dominikański ryt*, EK 4, k. 100.

⁵ *Tamże*; NOWOWIEJSKI, *dz. cyt.*, s. 1158.

⁶ NOWOWIEJSKI, *dz. cyt.*, s. 1157–1166.

⁷ CZERWIK, DANIELSKI, *dz. cyt.*, k. 100.

⁸ *Tamże*.

⁹ BUWr I Q 184 (dalej cyt.: LO).

¹⁰ Por. nota na wewnętrznej stronie okładki: *Ex Bibliotheca FF. Ord. Predicat. Wratisl. ad S. Adalb.*

¹¹ Por. nota na k. 126v: *Sequentia „Salvatoris Mater”, LXXIP Finito isto, sit laus et gloria Cristo.*

kart o wymiarach 22,5 cm x 15,5 cm. Oprawiony jest w deski obłożone ciemnobrązową skórą, ozdobioną tłoczonym ornamentem roślinnym¹².

Opis liturgii celebrowanej we wrocławskim konwencie rozpoczyna się na karcie 1r od określenia pory dzwonienia na poszczególne godziny liturgiczne¹³, dalej następuje *ordinarium de tempore*, rozpoczynające się od pierwszej niedzieli Adwentu (do karty 106r), i *proprium de sanctis* (k. 106r-126v). *Ordinarium* kończy się na karcie 126v¹⁴.

Charakterystyczną cechą kodeksu jest to, iż księga ta w pierwszej części (k. 1r-77v) opisuje liturgię godzin sprawowaną w „okresie w ciągu roku” i w święta, a następnie, w drugiej części, liturgię Mszy świętej i inne obrzędy celebrowane w ciągu roku (k. 77v-126v). Cały kodeks, oprócz licznych przepisów porządkowych, podaje wiele incipitów tekstów liturgicznych, co umożliwia szczegółowe odtworzenie liturgii sprawowanej we wrocławskim konwencie dominikanów.

W kolejnej części kodeksu umieszczono pochodzące od innego autora: *List brata Humberta* (k. 127r-149r)¹⁵, pisaną tą samą ręką ewangelię na Wielki Czwartek i inne przepisy dotyczące służby Bożej (k. 149r-154r)¹⁶.

W oparciu o tę księgę, która ma charakter prawno-liturgiczny, wykorzystując również piętnastowieczny *Antyfonarz*¹⁷ i *Procesjonat*¹⁸, możemy odtworzyć liturgię Wielkiego Tygodnia celebrowaną we wrocławskim konwencie dominikanów.

3. Liturgia Niedzieli Palmowej

3.1. Liturgia godzin Niedzieli Palmowej

W pierwszych niesporach Niedzieli Palmowej dominikanie wrocławscy śpiewali responsorium *Circumdedederunt*, jako antyfonę do *Magnificat* śpiewano *Clarifica* i odmawiano orację *Omnipotens sempiterna Deus*¹⁹

¹² F. WOLNIK, *Diecezjalne i zakonne Librii Ordinarii źródłem do badania średniowiecznej liturgii śląskiej*, RTSO 18 (1998), s. 206.

¹³ Por. nota na k. 1r: *De pulsacionibus. Quando fratres debent ad divinum officium convenire.*

¹⁴ Por. nota: *Finito isto sit laus et gloria Cristo. Amen.*

¹⁵ Por. noty na k. 127r: *Incipit epistola fratris Humberti magistri quinti ordinis Predicatorum de tribus substancialibus ordinis et de quibusdam virtutibus quam per totum ordinem ad singulas provincias misit salutatio et exordium*; oraz na k. 149r: *Explicit epistola supra nominata.*

¹⁶ Por. noty na k. 149r: *Feria quinta in cena domini, secundum Johannem. Ante diem festum pasce sciens Iesus*; i na k. 154r: *Et sic est finis huius operis.*

¹⁷ BUWr I Q 230. Rękopis pochodzi z klasztoru dominikanów we Wrocławiu z II poł. XV w., zawiera 109 pergaminowych kart o wymiarach 19x14,5 cm. Kodeks oprawiony jest w deski obłożone brązową skórą. Treść kodeksu stanowią antyfony różne (k. 1r-5r i 58r-103v), antyfony na okres od Wielkiego Czwartku do Wniebowstąpienia Pańskiego (k. 5r-58r) oraz psalmy (k. 104r-109v).

¹⁸ BUWr I Q 204. Kodeks pochodzi z klasztoru dominikanów we Wrocławiu z II poł. XV w., zawiera 150 kart o wymiarach 19,5x14,5 cm. Jest dziełem wrocławskiego dominikanina Mikołaja Czipczera.

¹⁹ LO k. 18r.

W *matutinum* śpiewano *invitatorium: Ipsi vero*. W pierwszym nokturnie śpiewano *responsorium: In die qua*, werset *In die*, *responsorium: Fratres mei*, werset *Deliquerunt*, *responsorium: Attende* i werset *Recorde*. W drugim nokturnie śpiewano *responsorium: Conclisit*, werset *Factus sum*, *responsorium: Salvum*, werset *Intende Deus meus*, *responsorium: Noli esse*, werset *Confundantur*. W nokturnie trzecim śpiewano *responsorium: Domine mecum*, werset *Vidisti*, *responsorium: Dixērunt*, werset *Tamquam*, *responsorium: Circumdederunt me*, werset *Dominum*.

W laudesach wrocławscy dominikanie śpiewali do psalmów antyfony: *Dominus Deus, Circumdantes, Iudica, Cum angelis, Confundantur*, jako antyfonę do *Benedictus* śpiewano *Turba*.

W godzinach mniejszych śpiewano antyfony: w prymie — *Osanna*, w tercji i sekście — *Pueri*, w czasie nony — *Dicerunt*.

W drugich nieszpórach jako antyfonę do *Magnificat* śpiewano *Ceperunt*²⁰.

3.2. Poświęcenie palm

Po zakończeniu tercji w kościele gromadzili się: przeor, diakon niosący mszał, subdiakon niosący ewangeliarz (*cum libro evangeliorum*)²¹, akolici ubrani w alby, bez świec, posługujący niosący wodę święconą oraz pozostali bracia. Przeor, stojąc zwrócony twarzą do ołtarza, rozpoczynał obrzęd błogosławienia przygotowanych przez zakrystiana gałązek palmowych²². Modlił się: *Dominus vobiscum, Oremus, Omnipotens sempiternus redemptor*, zaś po odmówieniu modlitwy kropił gałązki palmowe wodą święconą. Po pokropieniu palm kantor rozpoczynał śpiew antyfony *Pueri Hebreorum*, a w śpiew włączał się cały konwent. Śpiew antyfony powtarzano, w tym czasie zakrystian rozdawał poświęcone palmy kolejno: przeorowi, diakonowi, subdiakonowi, pozostałym posługującym, a następnie wszystkim braciom w prawym chórze, począwszy od seniorów, po czym zakonnikom w lewym chórze, rozpoczynając również od najstarszych braci²³

Akolici w tym czasie udawali się do zakrystii i stamtąd przynosili świece. Zakrystian przygotowywał również krzyż, który miał być niesiony w procesji. Zwykle krzyż ten w procesji niósł kapłan ubrany w komżę.

Następnie diakon przyjmował błogosławieństwo od przeora i śpiewał ewangelię *Cum apropinquasset in loco*. W czasie ewangelii przeor stał przy rogu ołtarza²⁴. Po

²⁰ LO k. 18r-18v.

²¹ LO k. 86r.

²² LO k. 86r: *Prior stans ante gradus presbiterii verso vultu ad altare, diacono ante eum tenente missale, ramos arborum super gradus presbiterii a sacrista collatos ita quod sint ad dexteram ipsius.*

²³ LO k. 86v; podobnie BUWr I Q 204, k. 3r-4r.

²⁴ BUWr I Q 204, k. 4r.

zakończeniu ewangelii, przy śpiewie antyfony *Cum apropinquasset* zaintonowanej przez kantora, rozpoczęła się procesja²⁵

3.3. Procesja

Na czele procesji kroczyli bracia niosący wodę święconą, którą w czasie procesji kropiono wiernych²⁶, następnie zakonnicy ze świecami, kolejno brat niosący odsłonięty krzyż, a za nim pozostali zakonnicy, zgodnie z zasadami precedencji, począwszy od braci najmłodszych. Na końcu procesji kroczył ubrany w kapę przeor, po jego prawej stronie diakon niosący relikwie, zaś po lewej stronie subdiakon niosący księgi liturgiczne²⁷. Po zakończeniu śpiewu antyfony miała miejsce pierwsza stacja, już na zewnątrz kościoła. Podczas tej stacji bracia zwracali się twarzą w stronę krzyża, kantor intonował antyfonę *Collegerunt*.

W drugiej stacji, po zakończeniu antyfony *Collegerunt*, dwaj bracia rozpoczynali śpiew wersetu *Unius autem* z własnym responsorium *Quid facimus*. Następnie przechodzą do trzeciej stacji, która miała miejsce przed wejściem do kościoła²⁸. Po zakończeniu śpiewu responsorium kantor, klęcząc, intonował antyfonę *Ave rex*, zaś pozostali bracia, z wyjątkiem niosących kadzidło i świece, klęcząc podejmowali śpiew antyfony²⁹. Na słowa *Redemptor mundi* wszyscy powstawali i stojąc kontynuowali śpiew aż do zakończenia antyfony.

Już pod koniec śpiewu antyfony dwaj wyznaczeni przez kantora bracia wchodzili do kościoła, zamykali drzwi i po zakończeniu antyfony, stojąc zwrócenii w stronę pozostałych braci, śpiewali werset *Gloria laus totum*. Następnie werset powtarzał chór³⁰. Kolejno dwaj bracia będący wewnątrz kościoła na przemian z chórem śpiewali wersety: *Israel es tu, Cetus in excelsis, Plebs Hebraea*. W trakcie śpiewu ostatniego wersetu dwaj bracia stojący wewnątrz kościoła otwierali drzwi kościoła i powracali na swe miejsce w procesji³¹. Po zakończeniu ostatniego wersetu kantor

²⁵ LO k. 87r: *Perlecto evangelio crucem a sacrista preparatam accipiat et aquam benedictam accipiat, et alius aquam benedictam, et cantoribus inchoantibus antiphonam „Cum apropinquasset” procesio egrediatur*; podobnie BUWr I Q 204, k. 3v-4r.

²⁶ LO k. 87r: *fratres cum aqua benedicta quam procedendo aspergat*.

²⁷ LO k. 87r: *Ultimo prior cum diacono a dextris ipsius reliquias deferente, et subdiacono a sinistris portante libellum processionalem*.

²⁸ LO k. 87v: *Ad stacionem terciam qua fiat ante introitum chori*.

²⁹ LO k. 87V: *Cantor genua flectando incipiant antiphonam „Ave rex” In cuius incepzione fratres omnes preter cruciferarium et ceroferarius versis vultibus ad crucem, genua flectantes, antiphonam prosequuntur*; podobnie BUWr I Q 204, k. 4v-5r.

³⁰ LO k. 87v: *Dum ante perdicta antiphona cantatur duo fratres, intrent ecclesiam et clauso hostio stantes versus vultibus ad conventum finita antiphonam cantent versum „Gloria laus totum” Quo finito chorus eundem repetant*.

³¹ LO k. 87v: *Cantato ultimo verso perdicti duo fratres hostium aperiant et ad processionem in locis suis revertantur*; podobnie BUWr I Q 204, k. 6r.

intonował responsorium *Ingrediente* i w czasie tego śpiewu procesja powracała do kościoła, a bracia zajmowali swoje miejsca w chórze.

Po powrocie do kościoła zakonnicy składali gałązki palmowe na stopniach ołtarza, przeor zajmował swe miejsce w chórze, bracia niosący wodę święconą udawali się do zakrystii, a zakonnik niosący krzyż stawiał go przed stopniami prezbiterium. Następnie dwaj bracia śpiewali werset *Quicumque*, śpiew powtarzał chór, następnie kantor śpiewał werset *De ore leonis*. Kolejno przeor, opuszczając *Dominus vobiscum* i *Oremus*, odmawiał orację *Omnipotens sempiterne Deus*. W tym czasie zakonnik niosący krzyż zanosił go na stałe miejsce w prezbiterium, gdzie pozostawał odsłonięty aż zakończenia komplety³². Po oracji przeor, diakon i subdiakon udawali się do zakrystii, tam przeor zdejmował kapę, ubierał szaty mszalne i przygotowywano się do Mszy św.

3.4. Msza święta

W Niedzielę Palmową wrocławscy dominikanie celebrowali Mszę św. podobnie jak w święto *semiduplex*³³. Jako introit śpiewano *Domine, ne longe*, werset *Deus, Deus meus respice*, orację *Omnipotens sempiterne*, czytano lekcję *Hoc sentite*, śpiewano traktus *Deus, Deus meus respice*. W czasie Mszy św. czytano opis Męki Pańskiej. Przed czytaniem Pasji diakon nie przyjmował błogosławieństwa, do czytania Pasji nie niesiono świec, ani nie okadzano ewangeliarza. Czytanie Pasji rozpoczynano słowami *Passio Domini nostri Iesu Christi*. Na te słowa zgromadzeni w kościele nie odpowiadali *Gloria tibi Domine*, ani nie znaczyli się znakiem krzyża³⁴. Po przeczytaniu słów *Emisit spiritum* diakon przerywał czytanie, zaś zakonnicy padali na twarz i następowała chwila ciszy wypełniona modlitwą dziękczynną za dzieło Odkupienia. Na znak przeora bracia powstawali, a diakon kontynuował czytanie³⁵. Po zakończeniu Pasji diakon zamykał ewangeliarz i przekazywał go subdiakonowi. W tym dniu diakon nie podawał ewangeliarza do ucałowania celebransowi.

Jako sekretę śpiewano *Concede*, a po Komunii świętej orację *Per huius*³⁶.

³² LO k. 88r: *Dum oracio dicatur cruciferarius crucem reponat in suo loco, que discooperta usque post completorium remaneat*; podobnie BUWr I Q 204, k. 6v-7r.

³³ LO k. 88r: *Missa sicut in festo semiduplici celebretur*.

³⁴ LO k. 88r: *Ad hanc et ad alias passiones legendas benedictio non petatur, cerei et thuribulum non portentur, Dominus vobiscum non dicatur. Sciendum inchoetur hoc modo „Passio Domini nostri Iesu Christi” preter ultimam que sine titulo legetur. Non respondeatur „Gloria tibi Domine”, nec signent se fratres.*

³⁵ LO k. 88r: *Et totus chorus prosternat se super formas devote gratias agens redemptori, donec signo facto a prelato surgat chorus et lector prosequatur passionem.*

³⁶ LO k. 88v.

4. Poniedziałek Wielkiego Tygodnia

W poniedziałek Wielkiego Tygodnia w laudesach śpiewano antyfony: *Ante faciem meam, Framea, Appenderunt, Inundaverunt aquae, Labia insurgentium*. Do *Benedictus* śpiewano antyfonę *Non habetis*, odmawiano w laudesach orację *Da quesumus omnipotens Domine*³⁷. W nieszporach do *Magnificat* śpiewano antyfonę *Cotidie*, odmawiano orację *Tua nos*.

5. Wtorek Wielkiego Tygodnia

W laudesach śpiewano antyfony do psalmów: *Dum tribularer clamavi, Domine vim, Dixerunt impi*, jako antyfonę do *Benedictus* śpiewano *Nemo tollet*, odmawiano orację *Omnipotens sempiternus Deus*. W nieszporach śpiewano antyfonę do *Magnificat* *Quotidie apud vos* i odmawiano orację *Tua nos misericordia*³⁸.

6. Środa Wielkiego Tygodnia

W laudesach śpiewano antyfony do psalmów: *Librea, Contumelias, Ipsi vero in vanum, Omnes inimici mei, Alliga domine*, do *Benedictus* śpiewano antyfonę *Simon dormis*, odmawiano kolektę *Presta quesumus*. W nieszporach nie odmawiano preces, nie padano na twarz, odmawiano orację *Respice*.

W czasie komplety zakonnicy nie padali na twarz, odmawiali siedem psalmów pokutnych, przyjmowali pokropienie wodą święconą i błogosławieństwo przeora, natomiast nie śpiewali antyfony maryjnej³⁹

7. Wielki Czwartek

W Wielki Czwartek, w Wielki Piątek i w Wielką Sobotę przed rozpoczęciem *matutinum* należało przygotować piętnaście świec. Świece te zapalano przed rozpoczęciem liturgii, zaś w jej trakcie po rozpoczęciu każdego psalmu zakrystian gasił kolejno jedną świecę⁴⁰. W *matutinum* opuszczało się *Domine labia*, nie śpiewało się

³⁷ LO k. 18v: *Feria secunda in laudibus antiphona „Faciem”, antiphona „Framea”, antiphona Appenderunt, antiphona „Iniundaverint”, antiphona „Labia” Ad Benedictus antiphona „Non habetis” Oracio „Da quesumus Domine”*

³⁸ LO k. 18v.

³⁹ LO k. 18v: *Antiphona de Beata Virgine hac die et duobus sequentibus non cantetur.*

⁴⁰ LO 18v: *Feria quarta in cena Domini et duabus sequentibus diebus in matutinum XV candele coram altari preparentur et ante matutinum accendantur, quorum singule ad inceptiorem psalmis a sacristano extingvantur. Similiter fiet in sexta feria et sabbato.*

hymnu, a oficjum rozpoczynano od antyfony i psalmu⁴¹. W zakończeniu psalmów nie śpiewano *Gloria Patri*. Przed lamentacjami i czytaniem lektor nie prosił celebransa o błogosławieństwo i błogosławieństwa nie udzielano, nie mówiło się po zakończeniu czytania *Tu autem Domine*⁴².

W Wielki Piątek i w Wielką Sobotę nie kropiono braci wodą święconą ani nie udzielano błogosławieństwa⁴³

7.1. Liturgia godzin

W matutinum Wielkiego Czwartku śpiewano antyfonę *Zelus domus tue*, psalm *Salvum me fac*, bez *Gloria Patri*, podobnie pozostałe psalmy kończono bez doksologii⁴⁴.

Bezpośrednio po zakończeniu dziewiątego czytania nie śpiewano wersetu, lecz od razu rozpoczynano laudes⁴⁵. W laudesach śpiewano antyfony *Iustificeris, Dominus tamquam, Contremuit, Exhortatus, Oblatus*.

W laudesach nie czytano *capitulum*, nie śpiewano hymnu ani wersetu⁴⁶. Jako antyfonę do *Benedictus* śpiewano *Traditor*, zaś po zakończeniu *Benedictus* i powtórzeniu antyfony dwaj bracia, stojąc przed stopniami ołtarza, śpiewali *Kyrie eleison*. Śpiew *Kyrie eleison* powtarzał chór, po czym dwaj inni zakonnicy śpiewali *Domine miserere*, a chór śpiewał *Christus Dominus*. Następnie bracia stojący u stopni ołtarza śpiewali werset *Qui expansis*, chór *Christe eleison*, zaś bracia przed stopniami ołtarza *Qui propheticę*. Następnie znów na przemian śpiewano: chór *Christe eleison*, bracia przed ołtarzem *Kyrie eleison*, chór *Kyrie eleison* i bracia u stopni ołtarza *Kyrie eleison*. Kolejno dwaj bracia stojący w chórze śpiewali *Domine miserere*, chór *Christus Dominus*, bracia przed stopniami ołtarza *Mortem autem crucis*. Podczas tego śpiewu bracia padali krzyżem, po czym odmawiali *Pater noster*, psalm *Miserere* i orację *Respice quesumus Domine*, bez *Dominus vobiscum*, *Oremus* i bez konkluzji⁴⁷. Po oracji i odmówieniu *Pater noster* wszyscy powstawali⁴⁸

⁴¹ LO k. 18v: *Ad matutinum hanc nocte et duabus sequentibus non dicat „Domine labia” neque invitatorium neque hymnus, sed dicto „Pater noster” et „Credo”, facto signo, postquam signant se fratres et statim incipiat psalmum.*

⁴² LO k. 18v: *„Iube Domine” et „Tu autem” non dicatur.*

⁴³ LO k. 18v: *In duobus vero diebus sequentibus non aspergatur aqua nec benedictio detur.*

⁴⁴ LO k. 18v.

⁴⁵ LO k. 19r: *Finito IX historio non dicatur versus, sed statim in laudibus inchoetur.*

⁴⁶ LO k. 19r: *Capitulum non dicatur neque hymnus neque versus.*

⁴⁷ LO k. 19r-19v: *Ad Benedictus antiphona „Traditor”, finita antiphona post Benedictus duo fratres stantes ante graduum altaris dicant „Kirie eleison”, et chorus idem dicant „Kirie eleison” Deinde alii duo fratres stantes in medio chori dicant „Domine miserere”, et chorus cantent „Christus Dominus” Item fratres qui sunt ante graduum cantent versum „Qui expansis” Et chorus dicat „Christe eleison” Item fratres ante gradus versum Qui propheticę. Item chorus „Christe eleison” Deinde fratres in medio chori stantes dicant „Domine miserere”, et chorus „Christus Dominus” Et fratres ante gradus „Kirie eleison” dicant, et chorus „Kirie eleison”, et fratres ante gradus „Kirie eleison” Deinde duo fratres*

Od laudesów Wielkiego Czwartku do komplety Wielkiej Soboty w godzinach mniejszych nie śpiewano: *Deus in adiutorium*, hymnów, *Gloria Patri* na zakończenie psalmów i kantyków, *Dominus vobiscum*, *Oremus*, *Benedicamus*, *Fidelium*, ani *Confiteor*⁴⁹

Podczas prymy po odmówieniu *Pater noster* i *Credo* rozpoczynano śpiew antyfony *Christus factus est*, następnie psalmu i po powtórzeniu antyfony, opuszczając *Kyrie eleison* i psalm *Miserere*, kapłan hebdomadariusz śpiewał orację *Respice quesumus*⁵⁰.

Podobny porządek godzin mniejszych zachowywali wrocławscy dominikanie również w dwa kolejne dni, śpiewając antyfonę *Christus factus est* i orację *Respice quesumus*⁵¹.

Przed rozpoczęciem nony zakrystian odkrywał wszystkie ołtarze z wyjątkiem ołtarza głównego⁵².

7.2. Obrzęd absolucji

Po odśpiewaniu nony przeor ubrany w komżę w otoczeniu diakona, subdiakona i akolitów zbliżał się do prezbiterium, tam wraz z posługującymi padał na twarz na przygotowanym przez zakrystiana dywanie. Wtedy kantor rozpoczynał śpiew siedmiu psalmów pokutnych. Psalmi śpiewały na przemian obydwie chóry, bez zakończenia *Gloria Patri*⁵³

Następnie po zakończeniu psalmów przeor śpiewał *Kyrie eleison*, *Christe eleison*, *Kyrie eleison*, *Pater noster*. Po odmówieniu Modlitwy Pańskiej przeor powstawał i, stojąc na stopniach ołtarza, z twarzą zwróconą w stronę południową, trzy-

stantes in medio chori dicant „Domine miserere”, et chorus „Christus Dominus” Item fratres ante gradus dicant alta voce versum „Mortem autem crucis” Interim dum hii cantant fratres stent versu altare finito versu „Mortem autem” prosternat se omnis et dicant „Pater noster” Quo dicto dicant privatim psalmo „Miserere” cum oracione „Respice”, sine „Dominus vobiscum”, sine „Oremus” et absque „Qui tecum” et non dicatur „Amen”, nec „Benedicamus”, nec „Fidelium”

⁴⁸ LO k. 19v: *Dicto post oracionem Pater noster et facto signo a prelato surgant omnis.*

⁴⁹ LO k. 19v.

⁵⁰ LO k. 19v: *Ad primam dicto „Pater noster” et „Credo” inchoetur antiphona „Christus factus est”, post repetitiam antiphone, absque „Kirie eleison”, precibus et sine psalmo „Miserere” dicat ebdomadarius oracionem „Respice” „Confiteor” non dicatur usque ad completorium sabbati exclusive.*

⁵¹ LO k. 19v: *Hac die et duobus sequentibus trečia, sexta et nona dicantur supradicto modo cum antiphonam „Christus” et oracione „Respice”*

⁵² LO k. 88v: *Sacrista vero ante nonam omnia altare detegat preter maius quod dum vespere cantantur detergatur, una sola mappa super ipsum usque post finem misse relicta, qua finita missa removeatur, preter maius quod in crastinum hora officii cooperiatur.*

⁵³ LO k. 88v-89r: *Finita autem nona prior cum hiis ministris scilicet diacono et subdiacono, et acolitis absque cereis ad gradus presbiterii veniant, ibique prostratus super aliquem pannum a sacrista preparatum, et diacono cum uno acolitorum ad dextris et subdiacono vero cum altero a sinistris, et cantore ex cuius choro fuerit ebdomada incipiente septem psalmos penitenciales, fratres prostrati super formas et ipsos prosequantur dicendo singulos sine „Gloria Patri” utroque choro alternatim versus dicente.*

mając prawą rękę wzniesioną w stronę konwentu⁵⁴, modlił się *Et ne nos inducas*. Kolejno przeor śpiewał wersety i responsoria: *Salvos fac, Mitte eis, Esto eis, Domine exaudi, Dominus vobiscum* i bez *Oremus* wypowiadał słowa absolucji: *Dominus Iesus Christus qui peccato*. Po zakończeniu słów absolucji wszyscy powstawali i przyjmowali błogosławieństwo.

Po zakończeniu obrzędu absolucji przeor wraz z posługującymi powracał do zakrystii⁵⁵, tam przygotowywano się do Mszy św.

Podobny obrzęd absolucji miał miejsce u wrocławskich dominikanów w Środę Popielcową⁵⁶

7.3. Msza święta

W Wielki Czwartek u wrocławskich dominikanów Mszę świętą należało celebrować jak w święto rangi *semiduplex*⁵⁷, nie celebrowano w tym dniu w konwencie innej Mszy świętej⁵⁸. Przed jej rozpoczęciem dzwoniono, wzywając braci do chóru, po czym dzwony milkły aż do Mszy św. wielkosobotnej. W tym czasie posługiwano się kołatkami⁵⁹ Jako introit śpiewano *Nos autem*, werset *Misereatur*, bez *Gloria Patri*. *Gloria in excelsis Deo* śpiewano tylko wtedy, gdy Mszę św. celebrował biskup⁶⁰, śpiewano jedną orację *Deus a quo et Iudas*⁶¹, czytano lekcję *Convenientibus*, śpiewano graduał *Christus factus est*, ewangelię *Ante diem festum*. Do śpiewu ewangelii niesiono kadzidło i świece⁶². Jako ofertorium śpiewano *Dextera Domini*, a jako sekretę *Ipse tibi quesumus*, odmawiano własne *Communicantes* i *Hanc igitur*. Śpiewano *Agnus Dei*, nie przekazywano sobie znaku pokoju⁶³ Po Komunii św. rozpoczynano nieszpory.

7.4. Nieszpory

Nieszpory dominikanie wrocławscy śpiewali w łączności ze Mszą św. Po zakończeniu Komunii św., opuszczając *Pater noster* i *Deus in adiutorium*⁶⁴, śpiewano ko-

⁵⁴ LO k. 81r-81v: *Et stans super gradum presbiterii versa facie ad meridiem et dextram manum habens erectum ad conventum et diacono tenente coram eo missale.*

⁵⁵ LO k. 89r: *Et notandum facta absolutione prior cum ministris in sacristiam revertatur.*

⁵⁶ LO k. 89r: *Post psalmos autem fiat absolutio sicut in quarta feria in capite ieiunii.*

⁵⁷ LO k. 89r: *Missa sicut in festo semiduplici celebretur.*

⁵⁸ LO k. 88v: *Feria quarta in cena Domini, fratres privatas missas non celebrent, sed omnis in missa conventuali concert.*

⁵⁹ LO k. 89r: *Hac die ad missam campana pulsata est nullum signum fiat cum campanis, sed fiant omnium cum tabula usque ad sabbatum sanctum dum inchoabitur „Gloria in excelsis Deo”*

⁶⁰ LO 89r: *Non dicatur „Gloria in excelsis” nisi episcopus celebraverit.*

⁶¹ LO 89r: *Oracio „Deus a quo et Iudas”, hec sola oracio dicatur.*

⁶² LO k. 89r: *Cerei et incensum ad evangelium deferantur.*

⁶³ LO k. 98r: *„Agnus Dei” cantetur, sed „Pax” non detur.*

⁶⁴ LO k. 89r: *Dicta comunione absque Pater noster et absque „Deus in adiutorium” incipiatur vespere.*

lejno z nieszpórów: antyfonę *Calicem salutaris*, psalm *Credidi*, antyfonę *Cum hiis qui*, psalm *Ad Dominum*, antyfonę *Ab hominibus*, psalm *Eripe me Domine*, antyfonę *Custodi me*, psalm *Domine clamavi*, antyfonę *Considerabam* i psalm *Voce mea*. Po zakończeniu psalmu i powtórzeniu antyfony celebrans, stojąc przy ołtarzu, intonował antyfonę do *Magnificat: Cenantibus autem*. Po zakończeniu *Magnificat* i powtórzeniu antyfony celebrans kończył liturgię, śpiewając *Dominus vobiscum*, zaś diakon *Benedicamus Domino* lub *Ite missa est*⁶⁵

7.5. Obmycie ołtarzy

Po zakończeniu nieszpórów i krótkiej przerwie w stosownym czasie wzywano braci na obrzęd obmycia ołtarzy. Do obrzędu przygotowywał się przeor, diakon, subdiakon oraz bracia niosący świece i naczynie z wodą⁶⁶. Przeor i diakon ubierali albę, stułę i manipularz, subdiakon albę i manipularz, zaś pozostali posługujący alby. Na kolejne wezwanie kołatki bracia gromadzili się w chórze⁶⁷, zaś w procesji zbliżali się do głównego ołtarza: subdiakon niosący naczynie z wodą, diakon niosący rytuał z modlitwami odmawianymi podczas obrzędu oraz przeor. Gdy procesja podchodziła się do głównego ołtarza kantor rozpoczynał śpiew responsorium *In monte Oliveti* wraz z werselem. W tym czasie przeor polewał ołtarz wodą, brat niosący płótno (ręcznik) wycierał go, po czym przeor polewał na kształt krzyża ołtarz winem. Po zakończeniu śpiewu responsorium kantor rozpoczynał śpiew antyfony o świętym, któremu dedykowany był ołtarz⁶⁸, następnie śpiewano wersele, zaś przeor odmawiał orację ku czci świętego patrona ołtarza.

Po obmyciu ołtarza głównego, w procesji podchodzono kolejno do ołtarzy bocznych. Podczas procesji wykonywano śpiewy o świętym patronie ołtarza, do którego się zbliżano. Przy każdym z bocznych ołtarzy postępowano podobnie jak przy ołtarzu głównym, obmywając go wodą, następnie winem, oraz śpiewając antyfonę, wersele i orację o świętym patronie lub patronach ołtarza⁶⁹. Jeżeli z powodu braku miejsca w kościele wszyscy bracia nie mogli uczestniczyć w procesji, do poszczególnych

⁶⁵ LO k. 19v: *Vespere festive cantentur hac die finita comunione incipiatur ad vespervas antiphona „Calicem”, psalmus „Credidi”, antiphona „Cum hiis”, psalmus „Ad Dominum”, antiphona „Ab hominibus”, psalmus „Eripe me Domine”, antiphona „Custodi me”, psalmus „Domine clamavi”, antiphona „Considerabam”, psalmus „Voce mea” Finita psalmi et antiphone sacerdos ad altare incipiat antiphona „Cenantibus autem” Finita post cantandum antiphona, sacerdos conversis ad conventum dicat „Dominus vobiscum” et diaconus „Benedicamus Domino” vel „Ite missa est”; podobnie LO k. 89v.*

⁶⁶ LO k. 89v: *Hora idonea fiat signum ad altaria abluenda. Quo audito prelatus preparat se ad hoc officium cum his ministris, scilicet diacono et subdiacono et ceroferariis et aliis duobus*; podobnie BUWr I Q 204, k. 7r.

⁶⁷ LO k. 89v: *Fiat secundus signum et tunc fratres conveniant in choro.*

⁶⁸ LO k. 90r: *Finito responsorium cantor incipiat antiphona de sancto vel de sanctis in cuius aut quorum nomen altare constructum est.*

⁶⁹ LO k. 90r: *Deinde procedatur ad altaria que sunt intra ecclesiam et eodem modo fiat pro singula.*

ołtarzy podchodził tylko przeor z posługującymi, zaś pozostali bracia w chórze wykonywali przepisane śpiewy⁷⁰

Piętnastowieczny *Antyfonarz* z wrocławskiego konwentu dominikanów szczegółowo wylicza kolejne ołtarze, które w Wielki Czwartek obmywano, oraz śpiewy towarzyszące temu obrzędowi. Podaje również nutowy zapis melodii śpiewanych antyfon⁷¹. W czasie obmywania ołtarza głównego śpiewano antyfonę *Laudemus Dominum*, werset *In conspectu angelorum* i orację *Deus qui*. Kolejno obmywano ołtarz w zakrystii. Śpiewano wtedy: antyfonę *Assumptus ex*, werset *Gloria et honore* i orację *Adesto Domine supplicationibus*. Podczas obmywania ołtarza NMP przed chórem śpiewano antyfonę *Sub tuum presidium*, werset *Post partum* i orację *Protege Domine*, zaś przy ołtarzu apostołów śpiewano antyfonę *Vos qui secuti estis*, werset *In omnem teram* i orację *Deus qui nos per beatos apostolos*. W czasie obmywania ołtarza w kaplicy NMP śpiewano antyfony ku czci św. Jadwigi i św. Anny: antyfonę: *Pro sanctarum meritis*, werset *Exultabunt sancti* i orację: *Presta quesumus omnipotens Deus*. Przy ołtarzu św. Katarzyny śpiewano antyfonę *Passionem gloriose*, werset *Diffusa est gratia* i orację *Deus qui dedisti legem*. Podczas obmywania ołtarza Św. Mikołaja śpiewano antyfonę *Beatus Nicolaus*, werset *Amavit eum* i orację *Deus qui beatum Nicolaum*. Następnie obmywano ołtarz Jedenastu Tysięcy Dziewic, śpiewając antyfonę *Tunc surrexerunt omnes*, werset *Letamini in* i orację *Omnipotens sempiternus Deus*. Przy ołtarzu Św. Piotra śpiewano antyfonę *Petrus novus*, werset *Domine* i orację *Presta quesumus omnipotens Deus*, zaś podczas obmywania ołtarza Św. Jadwigi: antyfonę *Vos anua mei*, werset *Constitues eos* i orację *Deus qui nos*. Przy ołtarzu Św. Jana Chrzciciela śpiewano antyfonę *Inter natos mulierum*, werset *Fuit homo missus* lub antyfonę *Hic est discipulus* i werset *Valde honorandus* oraz orację *Presta quesumus omnipotens Deus* lub *Eclesiam tuam Domine*. Podczas obmywania ołtarza Św. Dominika śpiewano antyfonę *Magne Pater*, werset *Ora pro nobis* i orację *Deus qui ecclesiam tuam*, a przy ołtarzu Trójcy Świętej: antyfonę *Gloria Tibi Trinitas*, werset *Benedicamus* i orację *Omnipotens sempiternus Deus*. Przy ołtarzu Krzyża Świętego śpiewano antyfonę *Crucem tuam*, werset *Tuam crucem* i orację *Deus qui unigeniti*, a podczas obmywania ołtarza w klasztorным oratorium śpiewano antyfonę *Regali expergenie*, werset *Ora pro nobis* i orację *Famulorum tuorum quesumus*⁷². Zbliżając się do ostatniego ołtarza kantor intonował responso-rium *Circumdederunt*⁷³

⁷⁰ LO k. 90v: *Si autem non fuerit locum ad procedendum idoneus tunc prelati cum ministris procedat ad altaria et que cantanda sunt a conventu in choro cantentur.*

⁷¹ BUWr I Q 230, k. 5r: *Sequuntur antiphone et versi quando abluntur altaria in Cena Domini in conventu wratislaviensi.*

⁷² BUWr I Q 230, k. 5v-15r.

⁷³ LO k. 90r: *Cum autem ad ultimum altare procedent fuerit inchoetur responso-rium „Circumdederunt”*; podobnie BUWr I Q 204, k. 8v-9r.

Po zakończeniu obrzędu obmywania ołtarzy przeor i posługujący w zakrystii zdejmowali szaty liturgiczne, powracali do chóru, po czym cały konwent w procesji udawał się do kapitułarza, by tam wysłuchać homilii⁷⁴

7.6. Homilia

W kapitułarzu, słuchając homilii, bracia rozważali tajemnicę Eucharystii. Podstawą do rozważań o tajemnicy Wielkiego Czwartku i Eucharystii u dominikanów było zapewne nauczanie TOMASZA Z AKWINU, zapisane w traktacie *De Eucharistia*⁷⁵. Możemy jednak bliżej poznać treść głoszonych homilii we wrocławskim konwencie dzięki zachowanym rękopisom homilii, pochodzącym ze śląskich konwentów dominikańskich.

Do najpopularniejszych dominikańskich kaznodziejów z okresu średniowiecza należy urodzony około 1260 r. PEREGRYN Z OPOLA, zakonnik w klasztorze raciborskim, później przeor tego konwentu, kaznodzieja w raciborskiej kolegiacie zamkowej pod wezwaniem Św. Tomasza Kantuaryjskiego i w kościele klasztornym Św. Jakuba, przełożony konwentu wrocławskiego i polskiej prowincji dominikanów⁷⁶. Peregryn pozostawił po sobie cykl kazań napisanych prawdopodobnie w konwencie raciborskim między 1297 a 1304 r.⁷⁷ Chociaż autorstwo umieszczonego w cyklu *de tempore* kazania na Wielki Czwartek *Exemplum dedi vobis, ut quemadmodum ego feci, ita et vos faciatis* jest niepewne⁷⁸, stanowi ono cenne świadectwo dominikańskiego kaznodziejstwa. Kaznodzieja wskazuje na przykład pokory zawarty w geście obmycia nóg przez Chrystusa, a także w cudownej przemianie chleba w Ciało Pańskie.

Działający w klasztorze Św. Wojciecha we Wrocławiu pod koniec XIV w. dominikanin FRANCISZEK OCZKO w swoim kazaniu na Wielki Czwartek, zatytułowanym *Exemplum enim dedi vobis*, podkreśla w wydarzeniu Ostatniej Wieczerzy przykład pokory i miłości oczyszczającej, jaki zostawił nam Chrystus, a w Eucharystii widzi ofiarę, pokarm i więź łączącą wszystkich wiernych⁷⁹

⁷⁴ LO k. 90v: *Finita ablucione altarium conventu in choro residente, prelati et ministri in sacristiam revertentes depositis sacris vestibus, redeant ad chorum, deinde vadant omnes ad capitulum, priore more solito precedente et fiat brevis sermo*; podobnie BUWr I Q 204, k. 9v.

⁷⁵ ŚWIĘTY TOMASZ Z AKWINU, *Suma teologiczna*, t. XXVIII: *Eucharystia* (3; Q. 73-83), tł. S. Piotrowicz, Londyn 1974, s. 9.

⁷⁶ Por. J. WOLNY, *Łaciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związki z tzw. „Kazaniami gnieźnieńskimi”*, w: J. LEWAŃSKI (red.), *Średniowiecze. Studia o kulturze*, t. I, Warszawa 1961, s. 187.

⁷⁷ PEREGRINI DE OPOLE, *Sermones de tempore et de sanctis*, Warszawa 1997, s. 108–110.

⁷⁸ Por. *tamże*, s. XXVIII.

⁷⁹ Por. O.P. KIELAR, *Magister Franciszek Oczko — dominikanin*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. I, Warszawa 1975, s. 357–373; M.L. NIEDZIELA, *Niektóre przejawy kultu Eucharystii w dominikańskim kościele św. Wojciecha we Wrocławiu od XIV do XX wieku*, w: I. DEC (red.), *W blasku Eucharystii*, Wrocław 1996, s. 44.

7.7. Mandatum

W Wielki Czwartek po zakończeniu kazania rozpoczynano przygotowania do obrzędu *mandatum*⁸⁰. Bracia konwersi przygotowywali wodę i naczynie (*vasa*). We właściwej porze przeor przy pomocy zakrystiana przepasywał się płótnem (ręcznikiem) i wraz z posługującymi udawał się do kapitułarza⁸¹. W kapitułarzu, stojąc zwrócony do krzyża, odmawiał orację *Acciones*. Następnie kantor intonował antyfonę *Dominus Iesus* i werset *Deus misereatur*, a śpiew podejmował zgromadzony konwent⁸². W czasie tego śpiewu przeor, klękając przed każdym, obmywał nogi braciom, wycierał ręcznikiem i całował je. Jako pierwszemu przeor obmywał nogi podprzeorowi, następnie kolejnym braciom w prawym chórze, po czym w drugim chórze⁸³.

W czasie obmywania nóg braciom kontynuowano śpiew. Śpiewano kolejno: antyfonę *Postquam surrexit*, werset *Audite*, antyfonę *Si ego*, werset *Exemplum*, antyfonę *Vos vocati*, werset *Dixit Iesus*, antyfonę *Mandatum novum do vobis*, werset *Beati immaculati*, antyfonę *Mandatum novum do vobis*, werset *Pacem meam*, antyfonę *In diebus*, werset *Maria ergo*, antyfonę *Maria ergo*, werset *Dimissa sunt*, antyfonę *Domine tu*, werset *Domine non*, antyfonę *Diligamus*, werset *Et hoc mandatum*, antyfonę *Ubi est caritas*, antyfonę *Congregavit*, werset *Ecce quam bonum*, antyfonę *Maneat* i werset *Nunc autem*⁸⁴.

Po zakończeniu obmycia nóg wszystkim braciom przeor powracał na zajmowane zwykle przez siebie miejsce i tam, w podobny sposób jak wyżej podano, obmywał mu nogi, ubrany w albę, podprzeor⁸⁵.

Po obmyciu nóg przeor stojąc na swoim miejscu w chórze odmawiał modlitwę *Adesto Domine*⁸⁶, po czym on i podprzeor udawali się do zakrystii, tam zdejmowali alby i ręczniki, ubierali szaty chórowe i powracali do kapitułarza⁸⁷. Również bracia, którzy dostąpili obmycia nóg, po zakończeniu obrzędu udawali się do zakrystii,

⁸⁰ LO k. 90v: *Finito sermone prelati cum coadiutoribus sibi deputatur vadit ad sacristiam, et fratres interim ad ablucionem pedum se preparent*; podobnie BUWr I Q 204, k. 9v-10r.

⁸¹ LO k. 90v: *Cumque ad medium capituli provenit, stans verso vultu ad crucifixum dicat humiliter voce oracionem „Acciones”*

⁸² LO k. 90v: *et conventus prosequatur que cantanda sunt.*

⁸³ LO k. 91r: *Cantore antiphonas et versus incipiente et tunc prelati flexis genibus incipiat lavare pedibus fratrum, a subprioribus et primo in dextro choro uno coadiutorum precedente.*

⁸⁴ Zapis nutowy melodii śpiewów zob. BUWr I Q 230, k. 38v-47v.

⁸⁵ LO k. 91v: *Et subprior indutus camisia.*

⁸⁶ LO k. 91v: *Expletis predictis omnibus prelati in loco suo stans humiliter voce dicat oracionem „Adesto Domine”*

⁸⁷ LO k. 91v: *Quo facto prior et subprior in sacristiam ad deponendam camisas et lintheos euntes, et resumtis vestibus revertantur ad capitulum.*

ubierali szaty liturgiczne przewidziane na największe uroczystości i powracali do kapitułarza⁸⁸.

7.8. Śpiew ewangelii

Kolejną częścią liturgii Wielkiego Czwartku był uroczysty śpiew ewangelii. Do kapitułarza, gdzie zgromadzeni byli bracia wraz z przeorem, udawał się diakon, który w tym tygodniu w czasie liturgii czytał ewangelię, oraz bracia niosący kadzidło.

W kapitułarzu przeor zasypywał i błogosławił kadzidło, a diakon przyjmował błogosławieństwo od przeora i zwrócony w stronę południową, jeżeli kapitułarz był skierowany na wschód lub na zachód, w innym razie w stronę zawieszzonego w kapitułarzu krzyża, śpiewał *Dominus vobiscum*, zgromadzeni bracia powstawali i odpowiadali *Et cum spiritu tuo*, zaś wypowiadając słowa *Gloria Tibi Domine* znaczyli się znakiem krzyża. Diakon śpiewał ewangelię *Ante diem festum*⁸⁹

Po zakończeniu ewangelii bracia zajmowali miejsca siedzące, kadzidło zanożono do zakrystii, świece stawiano przed pulpitem od którego czytano ewangelię i diakon, zwrócony w stronę krzyża, czytał fragment homilii *Amen, amen dico vobis, non est servus maior domino suo*⁹⁰. Po zakończeniu czytania śpiewano werset *Ad crucifixum*.

Następnie na wezwanie diakona *Surgite eamus* bracia powstawali i udawali się do chóru⁹¹. Diakon, stojąc za pulpitem wcześniej przygotowanym przez zakrystiana, czytał dalszy ciąg homilii. Po zakończeniu czytania lub po słowach *Tu autem* wypowiedzianych przez przeora bracia powstawali i powracali do zakrystii.

W zakrystii bracia zdejmowali strój liturgiczny i udawali się do refektarza na poczęstunek⁹².

⁸⁸ LO k. 91v: *Interim dum mandatum peragitur diaconus, qui sermonem dominicum est lecturus cum subdiacono et ceroferarius et thuriferario, postquam pedes eorum abluti fuerunt vadant ad sacristiam ibique sacris vestibus pro ut in magnis solempnitatibus fieri solet induti.*

⁸⁹ LO k. 91v-92r: *Deinde diaconus accepto benedictione a priore, stans verso vultu ad austerlonem, si capitulum fuerit ad orientem, vel ad occidentem situum, alias verso vultu ad crucifixum capituli dicat „Dominus vobiscum”, et stantibus fratribus ac respondentibus. Et Gloria „Tibi Domine” se signantibus legat solempniter evangelium „Ante diem festum”; podobnie BUWr I Q 204, k. 13r-13v; pełny tekst ewangelii podaje LO k. 149r-149v.*

⁹⁰ LO k. 149v; pełny tekst homilii podaje LO k. 149v-151r.

⁹¹ LO k. 92r: *Cum autem diaconus dixit „Surgite eamus” hinc surgant omnes et precedentibus diacono et ministris ordine supradicto vadat conventus ad chorum; podobnie LO k. 151r: Cum autem diaconus dixeris „Surgite eamus” hinc vadat conventus ad presbiterium et residentibus fratribus diaconus stans ad pulpitem sibi preparatum pro sequatur que de sermone restat similiter pro modum leccionis.*

⁹² LO k. 92v: *Diaconus vero et ministri depositis sacris vestibus ad refectarium vadant si voluerint ad bibendum.*

7.9. Komplet

Po poczęstunku i przerwie, w odpowiedniej porze bracia gromadzili się na komplecie⁹³

Kompletę rozpoczynano odmówieniem *Pater noster*, po czym śpiewano antyfonę *Christus factus est*, psalmy: *Cum invocarem*, *In te Domine*, *Ecce nunc*, *Nunc dimittis*, powtarzano antyfonę i śpiewano orację *Respice*.

W komplecie nie czytano *capitulum*⁹⁴.

8. Wielki Piątek

8.1. Liturgia godzin

8.1.1. Matutinum

Oficjum Wielkiego Piątku rozpoczynali wrocławscy dominikanie od odmówienia, leżąc krzyżem, *Pater noster* i *Credo*⁹⁵. Po zakończeniu *Credo*, na znak przeora bracia powstawali i śpiewali antyfonę *Astiterunt reges*, psalm *Quare fremuerunt*, antyfonę *Diviserunt sibi*, psalm *Deus meus respice*, antyfonę *Insurrexerunt in me*, psalm *Deus illuminatio*, werset *Diviserunt sibi*, responsorium *Omnes amici* i werset *Et dederunt aceto*.

W pierwszym nokturnie śpiewano lamentację *Aleph. Ego vir videns*. W drugim nokturnie śpiewano antyfonę i psalm *Domine ne in furore*, antyfonę *Confundantur*, psalm *Expectans*, antyfonę *Alieni*, psalm *Deus in nomine*, werset *Ad insurgentibus*, responsorium *Tamquam*, werset *Filius ad crucis*, responsorium *Tenebris*, werset *Cum ergo*, responsorium *Barrabas latro*, werset *Ecce turba*, czytano *Exacuerunt tanquam gladium*. Trzeci nokturn rozpoczynano antyfoną *Ab insurgentibus in me*, kolejno śpiewano psalm *Eripe me Domine*, antyfonę *Longe fecisti*, psalm *Domine Deus*, antyfonę *Captabant*, psalm *Deus*, werset *Vocati*, responsorium *Tradiderunt*, werset *Astiterunt*, responsorium *Iesum tradidit*, werset *Et ingresus*, responsorium *Sicut ovis*, śpiewano ewangelię *Tunc milites Praesidis*.

8.1.2. Laudesy

W laudesach śpiewano antyfony: *Proprio filio suo*, *Auxiliatus*, *Ait latro*, *Dum conturbata*, *Memento mei*. Jako antyfonę do *Benedictus* śpiewano *Posuerunt super*

⁹³ LO k. 92r: *Si hora completorii fuerit dicatur alioque facto alioque intervallo hora idonea pro completorio signum fiat.*

⁹⁴ LO k. 19v-20r: *non dicatur lectio „Fratres sobrii”*

⁹⁵ LO k. 20r: *Feria sexta in parasceve, ante matutinum facta signum a prelato prosternat se fratres et dicto „Pater noster” et „Credo”, facto signo a prelato surgant.*

caput eius. Po zakończeniu *Benedictus* i powtórzeniu antyfony śpiewano *Kyrie eleison* i dalszy ciąg jak w laudesach Wielkiego Czwartku⁹⁶, z werselem *Vita in ligno*.

8.1.3. Godziny mniejsze

Prymę śpiewano w kapitułach⁹⁷. W prymie śpiewano antyfonę *Christus factus*, zaś po odśpiewaniu psalmu, bez *Gloria Patri* i powtórzeniu antyfony, odmawiano *Kyrie eleison*, *Christe eleison*, *Kyrie eleison*, *Pater noster*, psalm *Miserere*, odmawiano orację *Respice*⁹⁸.

Podobnie odmawiano pozostałe godziny mniejsze: tercję, sekstę i nonę⁹⁹, jednak sekstę i nonę śpiewano w kościele¹⁰⁰.

8.2. Liturgia Słowa

Już w trakcie śpiewu nony celebrans wraz z posługującymi w zakrystii przygotowywali się do dalszej części liturgii. Zakrystian w tym czasie nakrywał główny ołtarz obrusem i zapalał na ołtarzu dwie świece. Po zakończeniu nony w kościele czytano lekcję *In tribulacione*. W czasie czytania lekcji kapłan w asyście diakona i subdiakona, bez obuwia, zbliżał się do ołtarza. Kapłan nie odmawiał *Confiteor*¹⁰¹. Po zakończeniu czytania lekcji śpiewano traktus *Domine audivi*, a następnie celebrans, opuszczając: *Dominus vobiscum*, *Flectamus genua* i *Oremus*, odmawiał orację *Deus, a quo et Iudas*¹⁰². Kolejną lekcję *Dixit Dominus ad Moysem* czytał subdiakon, po lekcji śpiewano traktus *Eripe me*. Po zakończeniu tego śpiewu prałat rozpoczynał czytanie Pasji *Egressus est Iesus*. Zarówno Pasję, jak i wszystkie czytania tego dnia rozpoczynano bez wstępu¹⁰³.

⁹⁶ LO k. 20r: *Finita antiphonam cantetur „Kirie eleison” et cetera sicut in precedente nocte cum his versibus.*

⁹⁷ LO k. 92v: *In parasceve facto mane, pulsetur tabula et fratres calciati intrent capitulum ibi est dicta prima.*

⁹⁸ LO k. 92r.

⁹⁹ LO k. 20r: *Hic modus servetur ad terciam, sextam et nonam.*

¹⁰⁰ LO k. 92v: *Ad horas postea terciam ibidem dicatur, sexta vero et nona simul in ecclesia dicantur.*

¹⁰¹ LO k. 92v: *Dum autem predictae hore cantantur sacerdos, et ministri induant se ad officium, et sacrista superficiem altaris mundis mappis cooperiant, et duos cereos more solito accendat. Finita nona legatur in superpellicio ad gradum presbiterii sine titulo lectio „In tribulacione” Qua dum legitur sacerdos indutus casula, ministris precedentibus, more solito absque sericis indumentis, et cereis ingredientibus ad altare non dicat „Confiteor”*

¹⁰² LO k. 93r: *Finito tractu absque „Dominus vobiscum” et absque „Flectamus genua”, premissis „Oremus”, sacerdos dicat oracionem „Deus, a quo et Iudas”*

¹⁰³ LO k. 93r: *absque titulo.*

8.3. Modlitwy wstawiennicze

Po zakończeniu Pasji celebrans rozpoczynał modlitwy wstawiennicze w intencji: papieża¹⁰⁴, wszystkich biskupów¹⁰⁵, wszystkich chrześcijan¹⁰⁶, katechumenów¹⁰⁷, żydów¹⁰⁸, pogan¹⁰⁹. W czasie tych uroczystych modlitw celebrans wzywał do modlitwy w określonej intencji: *Oremus* i śpiewał orację. Na wezwania diakona *Flectamus genua* przyklękano i trwano w modlitewnej, zaś po kolejnym wezwaniu, *Levate*, powstawano. Po zakończeniu pierwszej modlitwy nie odpowiadano *Amen*¹¹⁰. Na zakończenie kolejnych modlitw odpowiadano *Amen*. Ten porządek zachowywano w trakcie wszystkich modlitw, z wyjątkiem modlitwy w intencji żydów, kiedy diakon nie śpiewał *Flectamus genua*¹¹¹.

8.4. Adoracja krzyża

W czasie odmawiania uroczystych modlitw wstawienniczych dwaj kapłani i dwaj diakoni ubierali się w alby, stuły i manipularze¹¹². Po zakończeniu modlitw przeor wraz z asystą odchodził od ołtarza i stał po prawej stronie prezbiterium. Wtedy dwaj kapłani podchodzili do stopni ołtarza, przyklękali, po czym powstając brali zasłonięty krzyż, przynosili go na prawą stronę prezbiterium, ukazywali go zgromadzonym braciom i trzymając go za ramiona z prawej i lewej strony, śpiewali werset *Popule meus*. Następnie dwaj diakoni stojąc przed stopniami ołtarza śpiewali trzykrotnie *Hagios*, zaś chór trzykrotnie śpiewał *Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus et immortalis*, w tym czasie trzykrotnie przyklękano. Po pierwszym śpiewie *Hagios* i *Sanctus* kapłani powoli zbliżali się w stronę ołtarza i śpiewali werset *Quid eduxi*, po drugim śpiewie chóru *Hagios* i *Sanctus* kapłani śpiewali werset *Quid ultra*. Po trzecim śpiewie *Hagios* i *Sanctus*¹¹³ kapłani podchodzili do stopni ołtarza, tam przez

¹⁰⁴ LO k. 93r: „*Oremus et pro beatissimo*” etc. „*Oremus*”, „*Flectamus genua*” *Oracio*. „*Omnipotens sempiterne Deus cuius iudicio*”

¹⁰⁵ LO k. 93r: „*Oremus et pro beatissimo*” etc. „*Oremus*”, „*Flectamus genua*” *Oracio*. „*Omnipotens sempiterne Deus cuius spiritu*”

¹⁰⁶ LO k. 93r: „*Oremus et pro omnibus episcopis*”. „*Oremus*”. „*Flectamus genua*” *Oracio*. „*Omnipotens sempiterne Deus in cuius viam*”

¹⁰⁷ LO k. 93r-93v: „*Oremus et pro cathecumenis*” „*Oremus*” „*Flectamus genua*” *Oracio*. „*Omnipotens sempiterne Deus qui ecclesiam*”

¹⁰⁸ LO k. 93r: „*Oremus et pro fideis Iudeis*” „*Oremus*” *Hic non dicatur* „*Flectamus genua*” *Oracio*. „*Omnipotens sempiterne Deus qui et iudaicam*”

¹⁰⁹ LO k. 93r: „*Oremus et pro paganis*” „*Oremus*” „*Flectamus genua*” *Oracio*. „*Omnipotens sempiterne Deus, qui non mortem*”

¹¹⁰ LO k. 93r: *Perlecta passione dicantur oraciones sequentes, sine* „*Dominus vobiscum*” *hoc modo*: „*Oremus. Dilectissimi*” *In fine prime oracionis non respondeatur* „*Amen*”

¹¹¹ LO k. 93r: *Excepto quod ad oracionem pro Iudeis non dicatur* „*Flectamus genua*”

¹¹² LO k. 93V: *Dum autem oraciones solempnes dicuntur, duo sacerdotes induant se in albis, et stolis, et manipulis, et duo diaconi similiter.*

¹¹³ Zapis nutowy melodii śpiewów wykonywanych w trakcie adoracji Krzyża zob: BUWr I Q 230, k. 48r-50v.

chwile adorowali krzyż. Następnie przeor przejmował zasłonięty krzyż z rąk kapłanów, zdejmował zasłonę i podnosząc krzyż intonował śpiew antyfony *Ecce lignum crucis*. W czasie śpiewu antyfony bracia, którzy wcześniej klęczeli, padali na twarz. Przeor trzymał krzyż podniesiony aż do zakończenia śpiewu antyfony, po czym przekazywał go kapłanom. Kapłani stawiali krzyż na wcześniej przygotowanym dywanie, podtrzymywali go za ramiona, umożliwiając w ten sposób pozostałym braciom adorację krzyża¹¹⁴. Jako pierwszy adorował krzyż przeor, padając przed nim na twarz¹¹⁵, a następnie całując go. Podobnie czynili kolejno pozostali bracia w następującym porządku: po przeorze adorowali krzyż dwaj kapłani wcześniej niosący krzyż, następnie diakoni, którzy śpiewali *Hagios*, subdiakon, akolici, kolejno pozostali bracia w porządku ustalonym w konwencji dla przyjmowania Komunii św., po nich bracia konwersi¹¹⁶. W czasie adoracji krzyża śpiewano antyfony: *Tuam crucem, Crucem tuam, Adoremus*. Po tych antyfonach śpiewano hymny *Crux fidelis* i *Pange lingua*. Jeżeli do zakończenia tych antyfon i hymnów wszyscy mnisi nie zdążyli uczcić krzyż, śpiew antyfon i hymnów powtarzano.

Po zakończeniu adoracji krzyża przez zakonników przeor, stojąc na stopniach ołtarza, podnosił krzyż i ukazywał go braciom. W tym czasie rozpoczynano śpiew antyfony *Super omnia ligna*, a bracia padali przed krzyżem na twarz. Po zakończeniu antyfony przeor, trzymając w dalszym ciągu krzyż, odmawiał orację *Respice quesumus Domine*¹¹⁷. Po modlitwie krzyż przejmował zakrystian i stawiał go na właściwym miejscu przy ołtarzu¹¹⁸, zaś przeor i posługujący udawali się do zakrystii. Tam przeor zakładał obuwie, obmywał ręce, wkładał ornat i przygotowywał się do dalszej liturgii.

8.5. *Missa praesanctificationum*

Przeor poprzedzony akolitami niosącymi świece, w asyście diakona i subdiakona, zbliżał się do ołtarza i odmawiał *Confiteor*¹¹⁹. Następnie diakon w otoczeniu akolitów niosących świece przynosił w puszce na ołtarz Najświętszy Sakrament. W tym czasie bracia w chórze padali na twarz. Diakon stawiał puszkę na korporale, a subdiakon przynosił do ołtarza kielich z winem i wodą. Kielich z rąk subdiakona przejmował diakon i przekazywał go celebransowi, ten zaś kładł kielich na ołtarzu. Następnie celebrans okadzał Najświętszy Sakrament oraz kielich z wodą i winem,

¹¹⁴ LO k. 94r; podobnie BUWr I Q 204, k. 15r-18v.

¹¹⁵ LO k. 94r: *toto corpore prosternens*.

¹¹⁶ LO 94v: *Post ministros, ceteri fratres accedentes eo ordine, quo itur ad comunionem, post fratres clericos fratres conversi adorent*.

¹¹⁷ LO k. 94v.

¹¹⁸ LO k. 94v: *Oracione dicta, sacrista crucem de manu prioris accipiens, statuat eam in loco suo*.

¹¹⁹ LO k. 95r: *Deinde lotis manibus, prior casulam assumat, et precedentibus ceroferaris, et subdiacono, et diacono more solito ad altare accedens dicat „Confiteor”*

obmywał palce i trzymając ręce na ołtarzu śpiewał *Oremus. Preceptis salutaris*¹²⁰, po czym podnosząc ręce śpiewał *Pater noster*, zaś chór odpowiadał *Sed libera nos a malo*. Celebrans modlił się dalej, odmawiając *Libera nos*, po czym łamał Hostię na trzy części. Nie śpiewano *Pax Domini*, nie przekazywano sobie znaku pokoju, nie śpiewano *Agnus Dei*¹²¹. Celebrans jedną częśćkę Hostii wpuszczał do kielicha, bez wypowiedzania jakichkolwiek modlitw, następnie spożywał dwie części Hostii, odmawiając *Corpus Domini nostri Iesu Christi custodiat me in vitam eternam. Amen*, po czym przyjmował trzecią częśćkę Hostii wraz z winem i wodą, nie wypowiadając żadnych słów. Po Komunii św. i ablucji rozpoczęto śpiew nieszporów.

8.6. Nieszpory

W czasie nieszporów u wrocławskich dominikanów śpiewano: antyfonę *Calicem salutaris* z psalmem *Credere*, zaś kolejne antyfony i psalmy śpiewano podobnie jak w Wielki Czwartek¹²². Jako antyfonę do *Magnificat* śpiewano *Cum accepisset*. Po zakończeniu antyfony kończono nieszpory podobnie jak godziny mniejsze, odmawiając *Pater noster*, psalm *Miserere* i orację *Respice*.

Po nieszporach zakrystian wraz z kapłanem odkrywali ołtarz.

Kompletę śpiewano podobnie jak w Wielki Czwartek, a kończono ją odmawiając *Pater noster*, psalm *Miserere* i orację *Respice*¹²³

9. Wielka Sobota

9.1. Liturgia godzin

Liturgię godzin w Wielką Sobotę rozpoczynali wrocławscy dominikanie podobnie jak w Wielki Piątek¹²⁴, od odmówienia, leżąc krzyżem, *Pater noster* i *Credo*.

W pierwszym nokturnie śpiewali antyfonę *In pace in idipsum*, psalm *Cum invocarem*, antyfonę *Habitabit*, psalm *Domine quis habitabit*, antyfonę *Caro mea*, psalm *Conserva me Domine*, werset *In pace in idipsum*, responsorium *Sepulto Domino*, werset *Ne forte*, responsorium *Ierusalem, Ierusalem*, werset *Deduc quia*, responsorium *Plange quasi virgo*.

¹²⁰ LO k. 95r: *Deinde depositis manibus super altare, dicat voce mediore cum cantu feriali „Oremus. Preceptis salutaris” etc.*

¹²¹ LO k. 95v: *Et responso „Amen” non dicatur „Pax Domini”, nec pax detur, nec „Agnus Dei” cantetur.*

¹²² LO k. 20r: *Vespere cantetur hic modo: antiphona „Calicem”, psalmus „Credere” Ceterae antiphonae cum suis psalmos sicut in die Cene.*

¹²³ LO k. 20r-20v: *Ad completorium antiphona, psalmus et canticum sicut in die cene, post antiphonae dicatur „Pater noster” et psalmus „Miserere” et oratio „Respice”*

¹²⁴ LO k. 20v: *In sabato sancto Pasche ante matutinum fiat sicut in sexta feria dictum est.*

W drugim nokturnie śpiewano antyfonę *Elevamini*, psalm *Domini est terra*, antyfonę *Credo*, psalm *Deus iluminacio*, antyfonę *Domine*, psalm *Exaltabo te*, werset *Tu autem*, responsorium *Recessit*, werset *Destruxit hodie*, responsorium *O vos omnes*, werset *Attendite*, responsorium *Caligaverunt*, werset *O vos omnes*.

W nokturnie trzecim śpiewano antyfonę *Deus adiuvat*, psalm *Deus in nomine*, antyfonę *In pace*, psalm *Notus*, antyfonę *Factus sum*, psalm *Domine Deus*, antyfonę *In pace factus sum*, responsorium *Ecce quo*, werset *In pace*, responsorium *Estimatus*, werset *Posuerunt*, responsorium *Agnus Dei*, werset *Infra*¹²⁵

W laudesach śpiewano antyfonę *O mors*, psalm *Miserere*, antyfonę *Plange*, psalm *Iudica me Deus*, antyfonę *Attende*, psalm *Deus, Deus meus*, antyfonę *A porta*, kantyk *Ego dixi*, antyfonę *O vos omnes*, psalm *Laudo*, antyfonę do *Benedictus: Mulieres* i w dalszym ciągu śpiewano laudesy jak w Wielki Czwartek¹²⁶.

Godziny mniejsze śpiewano podobnie jak w Wielki Piątek¹²⁷

9.2. Poświęcenie ognia i paschału

W Wielką Sobotę u wrocławskich dominikanów poświęcano paschał na cześć Jezusa Chrystusa¹²⁸. Świecę przygotowywał zakrystian, oznaczając na niej lata, jakie upływają: od narodzenia Jezusa Chrystusa, od ustanowienia zakonu dominikańskiego i od śmierci św. DOMINIKA¹²⁹ Tak przygotowaną świecę zakrystian przed śpiewem godzin mniejszych zanosił przed ołtarz, umieszczał na lichtarzu, zaś obok niej stawał pulpit¹³⁰

Po zakończeniu nony w kościele gaszono wszystkie światła, w tym czasie do chóru zbliżali się w procesji: przeor ubrany w kapę, w otoczeniu diakona niosącego mszał i subdiakona niosącego ewangeliarz, poprzedzany przez posługujących niosących kadzidło i nie zapalone świece. Przeor zatrzymywał się przed stopniami prezbiterium, zwrócony twarzą do ołtarza, obok niego stawali diakon trzymający mszał oraz zakrystian lub inny posługujący trzymający naczynie z zapalonym węglem¹³¹. Przeor bez *Dominus vobiscum* i bez *Oremus* odmawiał modlitwę nad ogniem: *Domine sancte Pater*, po zakończeniu modlitwy kropił ogień wodą święconą. Następnie od pobłogosławionego ognia zapalano świecę (paschał), zaś naczynie z płonącym poświęconym ogniem pozostawiano w prezbiterium.

¹²⁵ LO k. 20v.

¹²⁶ LO k. 20v: *Et cetera omnia sicut in nocte cene.*

¹²⁷ LO k. 20v: *Hac die prima, et tertia, et sexta, et nona dicantur sicut in die hesterni.*

¹²⁸ LO k. 96r: *Benedictus est cereus iste ad honorem Domini nostri Iesu Christi.*

¹²⁹ LO k. 95v-96r.

¹³⁰ LO k. 96r: *Sacrista ante horam officii altaria omnia preparet cereum in loco suo statuatur et pulpitum super quod cantanda est benedictio collocet iuxta eum.*

¹³¹ LO k. 96r: *tenente patellam cum carbonibus ignitis.*

Diakon przyjmował od subdiakona ewangeliarz, przeor udzielał diakonowi błogosławieństwa słowami: *In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Amen*, a diakon stojąc zwrócony do ołtarza, w otoczeniu subdiakona trzymającego świecę (paschał), zapaloną od poświęconego ognia, oraz akolitów trzymających nie zapalone świece, śpiewał hymn *Exultet*. Przeor w tym czasie stał przy prawym rogu ołtarza, obok subdiakona stał zakrystian lub inny brat trzymający pięć ziaren kadzidła.

W trakcie hymnu, gdy diakon rozpoczynał śpiew prefacji, do śpiewu włączał się chór, odpowiadając na kolejne wezwania diakona, podobnie jak w czasie Mszy świętej¹³².

Gdy diakon śpiewał słowa *Suscipe sancte Pater incensi huius sacrificium vespertinum*, zakonnik trzymający ziarna kadzidła (grana) jedno z nich wręczał diakonowi, diakon zaś umieszczał je na paschale¹³³. Pozostałe cztery grana umieszczał na paschale na kształt krzyża trzymający je brat¹³⁴. Następnie diakon zapalał paschał od poświęconego ognia. Kolejno zapalano świece akolitów, zaś po zakończeniu śpiewu hymnu *Exultet* zapalano wszystkie światła w kościele.

Paschał płonął w prezbiterium w Wielką Sobotę aż do zakończenia komplety, a w niedzielę wielkanocną podczas wszystkich godzin kanonicznych i w czasie Mszy św.¹³⁵ U wrocławskich dominikanów zapalano również paschał w trakcie oktawy wielkanocej w czasie Mszy św. i nieszporów, a w okresie do Wniebowstąpienia Pańskiego we wszystkie niedziele i święta w czasie Mszy św.¹³⁶

W uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego zapalano paschał w czasie pierwszych nieszporów, komplety, *matutinum*, Mszy św. i godzin mniejszych. Po zakończeniu nony w Uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego paschał usuwano z prezbiterium¹³⁷

9.3. Liturgia Słowa

Po zakończeniu liturgii poświęcenia ognia i paschału przeor wraz z posługującymi udawał się do zakrystii, tam zdejmował kapę, wkładał ornat i powracał do ołtarza. Podchodząc do ołtarza nie odmawiał *Confiteor*.

¹³² LO k. 96v: *Cum autem diaconus ad prefacionem provenerit, chorus respondeat sicut in missa.*

¹³³ LO k. 96v: *Cum vero dicit „Suscipe sancte Pater incensi huius sacrificium vespertinum”, qui tenet grana incensi unum diacono offerat, que ipse cereo imprimat.*

¹³⁴ LO k. 96v: *Qui vero tenet alia quatuor imprimat in modum crucis.*

¹³⁵ LO k. 96v: *Cereus hac die ardeat usque post completorium et in crastino ad matutinas, et ad omnis horas et missam.*

¹³⁶ LO k. 96v: *Cereus vero deibus per ebdomadam pasche et in octava ad missam tantum et ad vespas accendatur et deinceps usque ad Ascensionem in suo loco remaneat accendatur etiam in omnibus dominicis diebus et festis simplicibus ad missam.*

¹³⁷ LO k. 96v.

Czytania czytał lektor ubrany w komżę, opuszczając tytuł¹³⁸ Po każdej lekcji przeor odmawiał oracje, opuszczając: *Dominus vobiscum*, *Flectamus genua* i *Oremus*. Jako pierwszą lekcję czytano *In principio*, a po jej zakończeniu przeor odmawiał orację *Deus qui mirabiliter creasti*, drugą lekcją był fragment *Factum est in vigilia*, po niej śpiewano traktus *Cantemus Domino* i odmawiano orację *Deus cuius antiqua*. Jako trzecią lekcję czytano *Apprehendent septem mulieribus*, po niej śpiewano traktus *Vinea facta est* i orację *Deus qui nos ad celebrandum*. Kolejną lekcją była perykopa *Hec est hereditas*, po niej śpiewano orację *Deus qui ecclesiam tuam* i traktus *Sicut cervus* i orację *Concede quesumus omnipotens Deus*¹³⁹

Po zakończeniu oracji dwaj bracia ubrani w komżę, stojąc w środku chóru (*in medio chori*), rozpoczęli śpiew *Litanii do Wszystkich Świętych*. Na poszczególne wezwania braci odpowiadały obydwie chóry. W czasie śpiewu *Litanii* przeor i pozostali posługujący zajmowali miejsce siedzące w prezbiterium¹⁴⁰.

9.4. Msza święta

Po zakończeniu *Litanii do Wszystkich Świętych* kantor śpiewał *Kyrie eleison*, *Christe eleison*, *Kyrie eleison*. W tym czasie akolici zapalali swoje świece, zaś celebrans z diakonem i subdiakonem w procesji zbliżali się do ołtarza, gdzie celebrans odmawiał *Confiteor*. Po zakończeniu śpiewu *Kyrie eleison* celebrans intonował *Gloria in excelsis Deo*. W tym czasie uderzano w dzwony, dzwoniło aż do słów *Domine Deus rex celestis*¹⁴¹. Kolejno celebrans modlił się *Dominus vobiscum*, *Oremus* i śpiewał orację *Deus qui hanc sacratissimam*. Jako lekcję w czasie Mszy św. czytano *Si consurrexistis*. Po czytaniu dwaj bracia śpiewali *Alleluja*, śpiew powtarzała cała wspólnota stojąc, następnie śpiewano werset *Confitemini, alleluja* i dwaj bracia śpiewali traktus *Laudate Domini*. Do śpiewu ewangelii *Vespere sabati* nie niesiono świec, lecz tylko kadzidło.

W czasie tej Mszy św. odmawiano własne: *Te quidem*, *Communicantes* i *Hanc igitur*, nie odmawiano *Credo*, nie śpiewano *Agnus Dei*, nie przekazywano sobie znaku pokoju¹⁴². Po Komunii św. śpiewano nieszpory.

9.5. Nieszpory i kompleta

W nieszporach śpiewano antyfonę *Alleluja*, psalm *Laudate Dominum omnes gentes*. Po zakończeniu psalmu i *Gloria Patri* oraz po powtórzeniu antyfony cele-

¹³⁸ LO k. 96v: *Lecciones sequentes in superpellicis et absque titulis legantur.*

¹³⁹ LO k. 97r.

¹⁴⁰ LO k. 97r: *Dum autem letania cantatur prior et ministri in presbiterio sedeant.*

¹⁴¹ LO k. 97v: „*Gloria in excelsis*” *dum inchoatur campana pulsetur usque ad „Domine Deus rex celestis”*

¹⁴² LO k. 97v.

brans śpiewał antyfonę do *Magnificat: Vespere*. Po *Magnificat* i powtórzeniu antyfony celebrans śpiewał *Dominus vobiscum* i orację po Komunii św., następnie kapłan śpiewał *Dominus vobiscum*, zaś diakon *Ite missa est*¹⁴³

9.6. Kompleta

Kompletę śpiewano w następującym układzie: *Confiteor, Converte nos, Deus in adiutorium*, antyfonę *Alleluja*, psalmy: *Cum invocarem, In te Domine, Ecce nunc, Nunc dimittis* z *Gloria Patri*¹⁴⁴, następnie śpiewano *Dominus vobiscum* i odmawiano orację *Spiritum nobis*. Kolejno śpiewano *Benedicamus Domino* i antyfonę maryjną¹⁴⁵.

Kompleta kończyła liturgię Wielkiej Soboty.

10. Niedziela wielkanocna

10.1. Liturgia godzin

W niedzielę wielkanocną wrocławscy dominikanie rozpoczynali *matutinum* śpiewem *Domine labia, Deus in adiutorium*, a jako *invitatorium* śpiewali *Alleluja, surrexit Dominus*.

W tym *matutinum*, jak również w innych godzinach przez całą oktawę wielkanocną do niesporów w sobotę wyłącznie, nie śpiewano hymnu¹⁴⁶.

W *matutinum* śpiewano antyfonę *Ego sum*, psalm *Beatus vir*, antyfonę *Postulavi*, psalm *Quare fremuerunt*, antyfonę *Ego dormivi*, psalm *Domine quid multi*, werset *Resurrexit Dominus*¹⁴⁷, responsorium *Angelus Domini*, werset *Angelus*, responsorium *Dum transsisset sabbato Maria Magdalena*, werset *Et valde mane, Gloria Patri* i powtarzano *Dum transsisset* oraz *Te Deum laudamus*¹⁴⁸ i werset *In resurrectione*¹⁴⁹

W laudesach śpiewano do kolejnych psalmów następujące antyfony: *Angelus, Et ecce, Fiat, Per timore, Respondens*. Po psalmach i powtórzeniu ostatniej anty-

¹⁴³ LO k. 20v; LO k. 98r.

¹⁴⁴ LO k. 20v: *Completorium hac die dicatur hac modo, dicto „Confiteor” dicatur „Converte nos”, Deus in adiutorium, postea incipiatur antiphona „Alleluja”, psalmus „Cum invocare”, psalmus „In te Domine”, psalmus „Ecce nunc”, „Nunc dimittis” cum „Gloria Patri”*

¹⁴⁵ LO k. 20v: *Postea cantetur antiphona de beata virgine.*

¹⁴⁶ LO k. 21r: *Hac die et per totam ebdomadam usque ad vespervas sequentis sabbati exclusive, ad horas tam diei quam noctis dicatur nullus hymnus.*

¹⁴⁷ LO k. 21r: *Hec versiculus dicatur in dominica et feria secunda et quarta usque ad Ascensionem que de tempore agatur.*

¹⁴⁸ LO k. 21r: *„Te Deum” dicatur per totam ebdomadam.*

¹⁴⁹ LO k. 21r: *Hec versiculus dicatur cottidie ante laudes usque ad Ascensionem exclusive nisi in festis sanctorum.*

fony opuszczano *capitulum*, hymn oraz werset i śpiewano antyfonę do *Benedictus: Et valde*, orację *Deus qui hodierna* i *Benedicamus Domino, alleluja, alleluja*¹⁵⁰.

W nieszporach śpiewano prozę *Victime paschali*¹⁵¹, jako antyfonę do *Magnificat* śpiewano *Respicientes*, odmawiano orację *Deus qui hodierna*. W czasie śpiewu oracji brat niosący kadzidło powracał do zakrystii i stamtąd przynosił przed stopnie prezbiterium krzyż¹⁵². Wtedy kantor intonował antyfonę *Christus resurgens* i w trakcie śpiewu antyfony rozpoczynano procesję wewnątrz kościoła. Na czele procesji kapłan niósł krzyż w otoczeniu dwóch braci ubranych w komże, trzymających świece. Za krzyżem kroczyli pozostali bracia. Po zakończeniu antyfony *Christus resurgens* w czasie procesji śpiewano kolejno wersety: *Dicant nunc, Dicite in nationibus*¹⁵³

Na zakończenie procesji przeor odmawiał orację *Deus qui pro nobis*, a następnie kantor intonował antyfonę *Regina celi*, w czasie jej śpiewu bracia powracali na swe miejsce w chórze, następnie śpiewano werset *Ora pro nobis sancta Dei genitrix*, a przeor odmawiał orację *Graciam tuam*, po czym śpiewano: *Dominus vobiscum, Benedicamus Domino*¹⁵⁴.

W czasie komplety śpiewano antyfonę *Alleluja*, psalmy: *Cum invocarem, In te Domine, Ecce nunc*, antyfonę do *Nunc dimittis: Alleluja. Resurrexit*, a po jej powtórzeniu, opuszczając *capitulum* i hymn, śpiewano *Dominus vobiscum* i odmawiano kolektę *Spiritum nobis*, a na zakończenie *Dominus vobiscum, Benedicamus Domino*¹⁵⁵

Analiza piętnastowiecznego *Liber Ordinarius* z konwentu wrocławskich dominikanów pozwoliła nam na opisanie liturgii Wielkiego Tygodnia celebrowanej w tej wspólnocie. Tajemnicę paschalną wrocławscy dominikanie czcili liturgią uroczystą, chociaż w zewnętrznym wymiarze raczej prostą. Bardzo popularne w średniowiecznej liturgii dramatyzacje u wrocławskich dominikanów są nieliczne, szczególnie zauważyć należy brak w *Liber Ordinarius* liturgii *depositio crucis* i *visitatio sepulcri*. Może to być potwierdzeniem opinii, iż w XV w. dramatyzacje w liturgii stopniowo zanikały.

Charakterystyczna dla dominikanów jest procesja z krzyżem w czasie nieszporów wielkanocnych, a także bogato zastawiony stół słowa Bożego. W liturgii Wiel-

¹⁵⁰ LO k. 21r: „*Benedicamus Domino*” *dicatur cum duplici alleluja in laudibus, in vesperis per totam ebdomadam, et per ebdomadam Penthecostes, et in omnibus dominicis et festis simplicibus.*

¹⁵¹ LO k. 21v: *In hac dies et duobus sequentibus ad vespas dicatur prosa „Victime”*

¹⁵² LO k. 21v: *Hac die et duobus sequentibus dum oracio dicitur thuriferarius in sacristiam vadens, depositi thuribulo, crucem a sacrista preparatam accipiat et in chorum ante gradus presbiterii ac dicta oracione et responso „Amen”, cantores incipiant antiphona „Christus resurgen”; podobnie BUWr I Q 204, k. 18v-19v.*

¹⁵³ Zapis melodii śpiewów wykonywanych w czasie procesji zob. BUWr I Q 230, k. 50v-53r.

¹⁵⁴ LO k. 22r.

¹⁵⁵ LO k. 22r.

kiego Tygodnia u dominikanów bardzo wyraźny jest nurt pasyjny, wyraźna jest dominacja kultu Chrystusa ukrzyżowanego¹⁵⁶

Przedstawienie liturgii celebrowanej w Wielkim Tygodniu u wrocławskich dominikanów w XV w. umożliwi porównanie tej liturgii z średniowieczną liturgią diecezjalną wrocławską¹⁵⁷, a także z już opisaną liturgią niektórych śląskich zakonów: nyskich bozogrobców¹⁵⁸, czy wrocławskich premonstratensów¹⁵⁹

Die Karwochenliturgie des Konvents der Breslauer Dominikaner im XV. Jh.

Zusammenfassung

Der Artikel spricht über die mittelalterliche Liturgie der Karwoche, die im Konvent der Breslauer Dominikaner praktiziert wurde. Die Grundlage für die wissenschaftliche Erarbeitung dieser Liturgie ist das in der Uniwewsiitätsbibliothek in Breslau aufbewahrte liturgische Manuskript: *Liber Ordinarius* aus dem XV. Jh. (BUWr I Q 184). Das Manuskript entstand im Breslauer Kloster des heiligen Adalbert.

¹⁵⁶ Por. E. DZIAŁA, *Dominikanie. Duchowość*, EK 4, k. 76–77.

¹⁵⁷ Średniowieczną liturgię Wielkiego Tygodnia w diecezji wrocławskiej opisali: K. DOLA, *Liturgia Wielkiego Tygodnia w katedrze wrocławskiej w XV wieku*, RTSO 7 (1979), s. 179–215; H.J. SOBECZKO, *Liturgia katedry wrocławskiej według przedtrydenckiego Liber Ordinarius z 1563 roku*, Opole 1993, s. 92–115; F. WOLNIK, *Liturgia godzin w diecezji wrocławskiej w XV wieku*, Opole 1994, s. 134–144.

¹⁵⁸ Por. F. WOLNIK, *Tajemnica Krzyża w liturgii nyskich bozogrobców*, RTSO 16 (1996), s. 289–312; TENŻE, *Liturgia bozogrobców nyskich w średniowieczu*, w: M. DERWICH, A. POBÓG-LENARTOWICZ (red.), *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 6–8 V 1999 r. przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław–Opole 2000, s. 459–477.

¹⁵⁹ Średniowieczną liturgię Wielkiego Tygodnia celebrowaną u wrocławskich premonstratensów analizuje F. WOLNIK, *Liturgia Wielkiego Tygodnia we wrocławskim konwencie premonstratensów w średniowieczu*, w: T. DOLA, R. PIERSKAŁA (red.), *Ut mysterium paschale vivendo exprimatur. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Helmutowi Janowi Sobeczce, Dziekanowi Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, z okazji 60. rocznicy urodzin*, (Opolska Biblioteka Teologiczna 38), Opole 2000, s. 205–222.